

MARKSIST
DÜŞÜNCE
SÖZLÜĞÜ

A Dictionary of Marxist Thought

© 1983, 1991 Basil Blackwell Ltd. Oxford

Türkçe çeviri 1991 tarihli 2. baskıdan yapılmıştır.

İletişim Yayınları 208 • Sözlük Dizisi 1

ISBN-13: 978-975-470-959-9

© 1993 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-5. Baskı 1993-2012, İstanbul

6. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Mustafa Bayka

YAYIN DANIŞMANI Ahmet İnel

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Sezar Atmaca, Metin Pınar

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Markсист Düşünce Sözlüğü

A Dictionary of Marxist Thought

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ VE GENİŞLETİLMİŞ YENİ BASIM

YAYIN YÖNETMENİ

Tom Bottomore

YAZIM KURULU

Laurence Harris

V. G. Kiernan

Ralph Miliband

TÜRKÇE ÇEVİRİYİ DERLEYEN

Mete Tunçay

iletişim

Önsöz

Eski ve yeni madde yazarlarına, metinleri kaleme alırken gösterdikleri özenden ve gözden geçirme önerilerimizi olumlu karşılamarından ötürü teşekkür ederiz. Yayımcı Blackwell'in uzmanlarına da, bu yapıtı etkinlikle örgütleyişleri ve değerli tavsiyeleri için şükran borçluyuz. Sözlüğün planlamasının etken aşamalarında, Leszek Kolakowski'nin de yardımlarından çok yararlandık.

İlk basımdan bu yana, bazı madde yazarlarımız öldü. Çalışmamızdaki büyük katkılarından, kimi durumlarda mevcut maddeleri esaslı bir biçimde düzeltmiş olmalarından ve hazırladıkları yeni maddelerden dolayı, onları saygıyla anıyoruz: Tamara Deutscher, Stanley Diamond, Moses Finley, Eleanor Burke Leacock, Geoffrey Ostergaard, Eugene Schulkind.

Derleyenler

Tom Bottomore'un Türkçe basım için sunuş notu

Türkiye'de Marksizm, genellikle Marksizm-Leninizmle sınırlı kalmış ve Marksizmin diğer biçimlerine açık olmamıştır. Onun içindir ki, bu sözlük Marksist düşüncesinin çağdaş düşünce açısından Marksizm-Leninizme oranla daha geçerli türlerini tanıtmakla bir katkı yapacaktır. Genişletilmiş yeni basım, son olaylara ilişkin her türlü konuda Marksist bilgiler içeriyor.

T. B.

Giriş

Marx'ın dünyaya sunduğu fikirler, ölümünden yüz yıl sonra, toplumbilimleriyle uğraşan ya da siyasetle ilgilenen herkesin yakından tanınması gereken en canlı ve etkili çağdaş düşünce akımlarından biri haline geldi. Ama bu fikirlerin tamamlanmış ve kapanmış bir sistem özelliği taşımadığı ve bugün de evrilmekte olduğu, bu yüzyıl boyunca birçok çeşitlenmeler gösterdiği de eşit ölçüde açıktır. Bu değişim, sadece yeni araştırma alanlarına yayılma suretiyle değil, aynı zamanda (bir yandan eleştirel değerlendirmelere ve yeni düşünce akımlarına, bir yandan da değişen toplumsal ve siyasal koşullara yanıt olarak) içsel bir farklılaşma ile de ortaya çıktı.

Sözlüğümüzün ilk basımından beri geçen süre içinde, Marksist düşüncelere, bu yüzyılın başlangıcındaki büyük çalkantılardan bu yana hiçbir dönemde görülmeyen ölçülerde farklı yorumlar getirilmiş ve karşı konulmuştur. Yeni basımda, birçok madde ekleyerek ya da eski maddelerde değişiklikler yaparak bu oluşumları açıklamaya çalıştık. Yazarlarımız Marksist tarih kuramını, kapitalizmin savaş sonrası gelişimini, sosyalist ülkelerin boğuştuğu sorunları, özellikle de ekonomik planlama ve piyasa sosyalizmi gibi çekişmeli konuları yeniden değerlendirdiler.

Onun içindir ki, bu yeni basım çeşitli yorum ve eleştirileri göz önünde tutarak, Marksizmin temel kuramlarının ve Marx'ın zamanından beri Marksist düşünüşün oluşmasına katkıda bulunan bireylerin ve okulların daha da kapsamlı ve güncel bir kılavuzu olmaktadır. Bu sözlük, gerek üniversitedeki çalışmalar sırasında Marksist kavramlarla karşılaşacak öğrenci ve öğretimcilerin ve gerekse çağımız dünyası kurumlarının ve eylem tarzlarının biçimlenmesinde önemli bir rol oynamış olan ve hâlâ da oynamaya devam eden bir kuram ve doktrin hakkında bilgilenmek isteyen çok sayıda ki genel okuyucunun kullanımı için hazırlanmıştır. Maddeler, konuların niteliğinin elverdiği ölçüde, uzman-olmayan okuyucunun da kolayca yararlanabileceği bir şekilde sunulmuştur. Fakat bazı durumlarda, özellikle de iktisat ve felsefede teknik terimler kaçınılmaz olmakta ve bir miktar önbilgi gerekmektedir.

Her madde kendi içinde bir bütün olmakla birlikte, belirli bir kavramın, sorunun ya da yorumun tam olarak anlaşılabilmesi için başka maddelere de başvurulması gerektiğinde, bunlar metinde büyük harflerle belirtilmiştir. Bu yeni basımda, bazı önemli Marksist metinlere ayrı maddeler ayrıldı. Cildin sonunda, okuyucunun özgül bir konu ya da bireye yapılan bütün göndermeleri izleyebileceği genel bir dizin de var. Her maddeden sonra, o konuda daha geniş bilgi edinmek için salık verilen kaynaklar gösterilmiş ve gerek bunların gerekse madde içinde değinilenlerin tam künyeleri genel bibliyografyada gösterilmiştir. Ayrı bir bölümde de, Marx ve Engels'in (çoğucası başlıklarının kısaltılmış biçimleriyle anıldığı) metinde geçen bütün yazılarının kaynakçası sunulmaktadır. Burada, teker teker yapıtların tam künyelerini verdikten başka, toplu basımlarına ilişkin bilgileri de belirttik.

*Tom Bottomore, V. G. Kiernan,
Laurence Harris, Ralph Miliband*

NOT: Her maddenin sonuna, yazarının ve Türkçeye çevireninin adlarının baş harfleri konulmuş ve bunların kimlikleri ayrı listeler halinde gösterilmiştir. Kaynakçada sıralanan Marx ve Engels'in yapıtlarından Türkçesi yayımlanmış olanları ayrıca belirtmeye çalıştık. 1991'de yayımlanan gözden geçirilmiş İngilizce basımdan sonra dünyadaki gelişmeler uyarınca İletişim Yayınevi, bu metinde güncelleştirme amacıyla bazı değişiklikler yapmıştır.

Mete Tunçay

Madde Yazarları

Hamza Alavi **HA**
University of Manchester

Andrew Arato **AA**
New School for Social Research, New York

Christopher J. Arthur **CA**
Brighton

Michèle Barrett **MB**
City University, London

Lee Baxandall **LB**
Oshkosh, Wisconsin

Ted Benton **TB**
University of Essex

Henry Bernstein **HB**
*Institute for Development Policy and Management,
University of Manchester*

Roy Bhaskar **RB**
Linacre College, Oxford

Michael Billig **MBi**
University of Loughborough

Tom Bottomore **TBB**
Professor Emeritus, University of Sussex

Chris Bramall **CB**
Sidney Sussex College, Cambridge

W. Brus **WB**
St Antony's College, Oxford

Peter Burke **PB**
Emmanuel College, Cambridge

T. J. Byres **JB**
*School of Oriental and African Studies,
University of London*

Julius Carlebach **JC**
Hochschule für Jüdisches Studien, Heidelberg

Terrell Carver **TC**
University of Bristol

David Coates **DC**
University of Leeds

Ian Cummins **IC**
Monash University

Basil Davidson **BD**
*Centre of West African Studies,
University of Birmingham*

R. W. Davies **RWD**
University of Birmingham

Meghnad Desai **MD**
London School of Economics

Tamara Deutscher **TD**

Pat Devine **PD**
University of Manchester

Stanley Diamond **SD**

Elizabeth Dore **ED**
Portsmouth Polytechnic

Gary A. Dymksi **GD**
University of California, Riverside

Roy Edgley **RE**
Brighton

Ferenc Fehér **FF**
New School for Social Research, New York

Zsuzsa Ferge **ZF**
*Institute of Sociology and Social Policy,
Eötvös Loránd University, Budapest*

Iring Fetscher **IF**
University of Frankfurt

Ben Fine **BF**
Birkbeck College, University of London

Moses Finley **MIF**

Milton Fisk **MF**
Indiana University

Duncan Foley **DF**
Barnard College, Columbia University

Norman Geras **NG**
University of Manchester

Israel Getzler **IG**
Hebrew University of Jerusalem

Paolo Giussani **PG**
Milan

Patrick Goode **PGo**
Thames Polytechnic, London

David Greenberg **DG**
New York University

G. C. Harcourt **GH**
Jesus College, Cambridge

Neil Harding **NH**
University College of Swansea

Laurence Harris **LH**
*School of Oriental and African Studies
University of London*

David Harvey **DWH**
St Peter's College, Oxford

András Hegedüs **AH**
Budapest

David Held **DH**
Open University

Björn Hettne **BH**
*Peace and Development Research Institute,
University of Gothenburg*

R. H. Hilton **RHH**
University of Birmingham

Susan Himmelweit **SH**
Open University

Robert J. Holton **RJH**
Flinders University of South Australia

Richard Hyman **RH**
University of Warwick

Russell Jacoby **RJ**
Los Angeles

Jeremy Jennings **JRJ**
University College of Swansea

Bob Jessop **BJ**
University of Lancaster

Monty Johnstone **MJ**
London

Eugene Kamenka **EK**
Australian National University

Naomi Katz **NK**
San Francisco State University

Cristóbal Kay **CK**
Institute of Social Studies, The Hague

Harvey J. Kaye **HK**
University of Wisconsin-Green Bay

János Kelemen **JK**
Accademia d'Ungheria, Rome

David Kemnitzer **DK**
San Francisco State University

V. G. Kiernan **VGK**
*Professor Emeritus,
University of Edinburgh*

Gavin Kitching **GK**
University of New South Wales

Philip L. Kohl **PLK**
Wellesley College, Massachusetts

Tadeusz Kowalik **TK**
Polish Academy of Science, Warsaw

David Lane **DL**
Emmanuel College, Cambridge

Jorge Larrain **JL**
University of Birmingham

Eleanor Burke Leacock **EBL**

Alain Lipietz **AL**
*Centre d'Études Prospectives d'Économie
Mathématique Appliquées à la Planification, Paris*

Steven Lukes **SL**
European University Institute, Florence

Frank McHugh **FMc**
*Christian Social Ethics Research Unit,
St John's Seminary, Guildford*

Stuart Macintyre **SMc**
University of Melbourne

David McLellan **DM**
University of Kent

Ernest Mandel **EM**
Vrije Universiteit Brussel

Mihailo Marković **MM**
University of Belgrade

István Mészáros **IM**
London

Ralph Miliband **RM**
*London and Graduate School, City
University of New York*

Simon Mohun **SM**
*Queen Mary and Westfield College,
University of London*

Geoffrey Nowell-Smith **GN**
London

G. Ostergaard **GO**

William Outhwaite **WO**
University of Sussex

Prabhat Patnaik **PP**
Jawaharlal Nehru University, New Delhi

Brian Pearce **BP**
New Barnet, Herts.

Gajo Petrović **GP**
University of Zagreb

Tony Pinkney **TP**
University of Lancaster

Katalin Radics **KR**
*Institute of Linguistics, Hungarian
Academy of Sciences*

John Rex **JR**
University of Warwick

Julian Roberts **JRo**
Architectural Association School of Architecture

George Ross **GR**
Harvard University

Anne Showstack Sassoon **ASS**
Kingston Polytechnic, Surrey

Stuart R. Schram **SRS**
*Fairbank Center for East Asian Research,
Harvard University*

Eugene Schulkind **EWS**

Anwar Shaikh **AS**
New School for Social Research, New York

William H. Shaw **WHS**
Tennessee State University

Roger Simon **RS**
Richmond, Surrey

Gareth Stedman Jones **GSJ**
King's College, Cambridge

Paul Sweezy **PS**
New York

John G. Taylor **JGT**
South Bank Polytechnic, London

Richard Taylor **RT**
University of College of Swansea

Jan Toporowski **JT**
South Bank Polytechnic, London

Bryan S. Turner **BST**
University of Essex

Immanuel Wallerstein **IW**
State University of New York, Binghamton

John Weeks **JW**
*Centre for Development Studies,
School of Oriental and African Studies,
University of London*

Janet Wolff **JWo**
University of Leeds

Stephen Yeo **SY**
Ruskin College, Oxford

Robert M. Young **RMYoung**
London

Türkçeye Çevirenler

ZA Zehra Aksu

BA Barış Aybay

ÜA Ümit Altuğ

ÇA Çağatay Anadol

TB Taciser Belge

AB Aksu Bora

CB Cengiz Bozkurt

İC İrfan Cüre

AÇ Ahmet Çiğdem

MÇ Metin Çulhaoğlu

ZD Zülfü Dicleli

AD Ali Doğan

AE Abdullah Ersoy

OE Oktay Etiman

TG Tansel Güney

AG Ahmet Gürata

ŞK Şahin Kahveci

UK Uygur Kocabaşoğlu

LK Levent Köker

MK Mehmet Küçük

EN Ethem Nayum

HN Halil Nalçaoğlu

ÖO Özlem Onaran

MÖ Meral Özbek

YÖ Yeşim Özben

NS Nail Satlıgan

AS Asuman Suner

SŞ Sina Şener

MT Mete Tunçay